

Сучасна картина світу: природа, суспільство, людина [Текст]: збірник наукових праць / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – 320 с. - ISBN 978-966-8958-21-2

УДК 17.023.36

О.П. Бойко, ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”

ФАКТОР КУЛЬТУРИ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

У статті розглядаються проблеми взаємодії культури та економіки, а також їх значення на сучасному етапі розвитку суспільства. Акцентується увага на ролі філософії економіки як актуальної галузі соціальних досліджень у сучасній картині світу.

Реалії сучасної картини світу – це широко розвинута інформаційна мережа, надзвичайно вагомі наукові здобутки, значні економічні перетворення. До того ж, завдяки результатам домінантного впливу економічної та метаінформаційної сфер діяльності, які, у свою чергу, зачіпають, певною мірою, і економічне, і культурне життя кожної країни і кожного народу безпосередньо, утворюється новий напрям розвитку – глобалізація. У цьому, відносно новому просторі, економічне середовище включає в себе мислячих та діяльних людей, поведінка яких передбачає наявність ціннісно-світоглядних орієнтирів. Тому на сучасному етапі життя, крім необхідних знань безпосередньо конкретних наук – фізики, механіки, економіки, маркетингу, менеджменту, організації роботи підприємств та інших – стає досить актуальним напрямом соціальних досліджень філософія економіки, яка розглядає різні діяльні сили, засоби і здібності людини в багатовекторному полі соціуму і виступає як синергійна система філософського знання про економіку.

Особливістю філософії економіки є те, що економіка в цій іпостасі виступає як одна із соціальних систем, якій надається статус рівнозначності поряд із політикою, правом, культурою та іншими сферами соціальної організації. А першочерговим завданням, і водночас проблемою, є необхідність зрозуміти сутність економічних процесів, які відбуваються в суспільстві, у їх людському вимірі, через всю сукупність форм життєдіяльності як певної спільноти, так і кожного індивіда окремо. Потрібно, зрештою, виявити “орієнтири”, завдяки яким кожна людина може визначити “модель” своєї життєвої поведінки, створювати необхідні умови для свого існування і розвитку, а в подальшій персональній модернізації, особливо економічній, не втратити свою універсальну сутність. Конкретні результати виробничо-господарської діяльності для суб’єкта господарювання не самоціль, а засіб особистісних проявів, самореалізація себе в єдності різноманітних форм національно-культурного буття. Для цього орієнтація на особистість повинна бути покладена в основу стратегічних програм

економічного розвитку суспільства, враховуючи, звичайно, вимоги часу (глобалізація, інформатизація і таке інше). А для реалізації цієї програми потрібно з'ясувати і зрозуміти нові та цікаві ідеї неокapіталістичних теорій, таких понять, як позаекономічний капітал, економічна свідомість, економічне мислення, економічна ідеологія, усвідомлення ролі ідеальних факторів в економічному розвитку і, тим більше, в розвитку людини.

Необхідно додати, що для самодетермінації своєї життєдіяльності та подальшого розвитку суспільству необхідно мати певне підґрунтя, яке б надавало можливість взагалі йому існувати. Отже, основу будь-якого суспільства складає її соціетальність, яка повинна виконувати матеріально-екологічне забезпечення людей, їх культурно-духовну інтеграцію, соціально-статусну диференціацію, владно-політичне регулювання. Ось тут економіка якраз і є тим аспектом соціетальної системи, яка функціонує не тільки з метою соціальної підтримки технологічних процедур (від відносно простих інструментів та навичок первісної людини до складних систем сучасності), але й, що більш важливо, і в цілях включення їх в соціальну систему, а також їх контроль в інтересах соціальних одиниць, індивідуальних або колективних. Важливими інтегративними елементами в цій системі виступають інституціональні комплекси власності, контракту та регулювання термінів зайнятості.

Отже, соціальний організм існує не сам по собі, не просто відокремлено, а в економічному просторі, в економічному бутті, тобто в економічному всезагальному зв'язку, а якщо висловитися точніше, то наше життя і буття в ньому є економічною реальністю. І не останнє місце тут посідає саме духовно-культурний фактор. При проведенні аналізу економічних явищ та процесів, що з ними пов'язані, завжди привертало до себе увагу те, що є великою помилкою ігнорування такого фактора, як культура. Це відбувається, мабуть, тому, що економісти поки що економічну та духовно-культурну сфери вперто і послідовно чітко розмежовують. Причиною цього є те, що термін "культура" має багато смислових відтінків та визначень, а це вносить різного роду труднощі для певного розуміння цього важливого аспекту. А розв'язання цього питання лежить ось в якій площині: розвиток економічної сфери сприяє поступовому вивільненню від жорсткої матеріальної залежності, і, таким чином, все більшого значення набувають духовні, соціально-культурні чинники. Культура все більше набуває значущості пропорційно розвитку економіки. Відбувається не тільки взаємозв'язок, а й взаємодоповнення усіх сфер діяльності. Економіка не можлива без достатнього рівня культури, а культура, в той же час, постійно збагачується, спираючись на ефективну економіку, на успішну підприємницьку діяльність. Культура розширює простір економічного розвитку, якщо вона виконуватиме роль його всезагального орієнтованого принципу, а економіка, в той же час, не може не спиратися на здобутки культури, національно свідому особистість, яка здатна у проявах різноманітної практичної діяльності "двоспрямовано" поєднувати культуру та економіку однаковою мірою продуктивно для них. Розвинута економіка

ґрунтується на ініціативі особистості, як носія цінностей національної культури у їх морально-інтелектуальній єдності. Культура сприяє розвитку економіки як її внутрішній детермінант, спонукальний мотив.

Взагалі в історії філософської думки, щодо розуміння зазначеного питання, виокремилося два протилежні підходи: матеріалістичний, розроблений К. Марксом, та “ідеалістичний”, який репрезентовано працями Е. Дюркгейма, М. Вебера та іншими представниками цього напрямку. На цю проблему звертали також увагу і представники економічної теорії. Такі класики, як А. Сміт та Дж.Ст. Міль, вважали, що культурні фактори мають іноді досить більший вплив на поведінку людей, ніж примітивне переслідування особистої вигоди, тобто економічний бік. Щодо матеріалістичної концепції, то перевага матерії над розумом унеможливило сам процес розвитку. Матеріалістичні догми призводять до заперечення ролі людини в суспільному житті. Адже достеменно відомо, що кожне нове досягнення, нова наукова розробка є результатом мислення людини, її ідей. Якщо немає ідеї, то немає нової розробки, немає кроку вперед, а в цілому немає й розвитку.

Основні сучасні концепції філософсько-економічної галузі соціальних досліджень ґрунтовно представлені в контексті таких провідних соціально-філософських напрямках як неолібералізм, концепція постіндустріального суспільства, філософія глобальних проблем та комунікативна парадигма філософування. Зокрема, основним проблемним полем досліджень у концепції постіндустріального суспільства є науково-теоретичний та соціально-практичний потенціали так званої постіндустріальної економіки або “економіки, заснованої на знанні”, дослідження в галузі якої сконцентровано в теоретичному доробку Д. Белла, М. Кастельса, Е. Тоффлера, В. Іноземцева та інших видатних представників філософської думки другої половини ХХ ст. У дослідженнях сучасників акценти ставляться все більше на особливому значенні культури в економічному розвитку. Спираючись на принцип культурного детермінізму, можна наголосити, що економічні реформи більш активно та ефективно втілюються в життя там, де є глибоко вкорінена національна ідея, готовність людей до нової соціокультурної організації свого життя. А там, де цього немає, тобто відсутня ідеологія культури і пов’язані з нею проекти, зміни відбуваються значно повільніше, погано сприймаються населенням, і, як наслідок, можуть бути деформовані, а то й спотворені.

За великим рахунком, будь-яка спроба врахувати фактор культури в економічному розвитку наштовхується на проблему виявлення причинно-наслідкового зв’язку між економікою і культурою. І це зрозуміло. Культура – традиційна, звичайна, завжди намагається зберегти вже існуючі моделі діяльності, які відпрацьовані часом, та соціальні інститути, які також устоялися та стали звичними. Як приклад, можна навести країни колишнього радянського союзу, зокрема Україну. Так, українська народність, завдяки своїй ментальності, будь-які зміни, що відбуваються в суспільстві, чи то політичні, чи то економічні, сприймає, як не дивно, “не розумом, а серцем”, і

тому розпочата справа, як правило, просувається занадто повільно, і може залишитися незакінченою. З цього приводу В. Стус писав: “Наша історія – це все і завжди спочатку, якась постійна гойданина на одному й тому ж місці, мертва хвиля еволюції” [1, 6]. А тому, при розгляді будь-якої концепції в модернізації тієї чи іншої сфери діяльності, і безпосередньо економічної, а тим більше при розробці різноманітних перспективних програм розвитку, потрібно неодмінно брати до уваги ментальність, яка виступає не як щось стає, закам’яніле, нерухоме, а як діяльний феномен, внутрішньою суттю якого є символічні схеми “колективістського несвідомого”. Сутність української ментальності – це і спрямованість на екзистенціальне світовідчуття “внутрішньої людини”, і символіко-антропологічний характер, орієнтація на мелодраматичні переживання, заглиблення у внутрішній світ тощо, зумовлює, за великим рахунком, політичну та соціальну пасивність, не обов’язковість, комплекс меншовартості. І як наслідок, “українська душа” безпосередньо сама причетна до “вибору” своєї історичної долі. Іншими словами, шлях, який обирають собі українці, є результатом менталітету, українського характеру, прояв впливу різноманітних архетипів, зокрема “Серця”, як осередку та джерела пізнавальних процесів, що несуть у собі, в першу чергу, емоційну доміную у сприйнятті дійсності та формуванні світогляду. Тому пошук кращої долі, зрештою кращого життя, прогресивних економічних зв’язків, все ж таки, слід починати не ззовні, не з підказок з боку, а в середині самих себе, акцентувати увагу на доміную розуму, розсудливості, а не на емоції.

Інший варіант цивілізаційного, тобто економічного розвитку суспільства можна спостерігати в країнах північної Європи. Наприклад, перебудова устрою життя в XVII ст. у таких країнах, як Нідерланди, Швеція, Данія, була пов’язана з критикою панівних світоглядних цінностей, напрацювання нових орієнтирів розвитку, залучення релігійного світогляду, навіть до появи нової релігії – лютеранство, кальвінізм, англіканство тощо. У цьому разі також прослідковується те, що будь-які зміни та перетворення завжди пов’язані зі змінами глибинних життєвих смислів та цінностей, які закріплені в культурі. Отже, особливості і демократизації, і економічних реформ пов’язані зі специфікою культур, які виникли ще задовго до початку самих цих процесів. На це звертали увагу багато дослідників. Наприклад, М. Вебер у своїй праці “Протестантська Етика та Дух Капіталізму” вважав релігію однією з основних факторів розвитку капіталістичного суспільства [2]. Він аргументував, що будь-який крок до прогресу, на самому початковому етапі зустрічає опір з боку широких мас, і лише економічних стимулів при цьому недостатньо для переконання більшої частини людей у необхідності діяти відповідно до нової системи виробничих відносин. Ось тут релігія і відіграла неоціненну роль для формування нових відносин. Зокрема, протестантський реформізм прямо проповідував накопичення багатства та зростання добробуту не тільки як перевага, а й як необхідність, більш того – обов’язок кожного християнина.

Культивування Духу підприємництва – це не тільки приватна справа бізнесу. Слід відзначити ту обставину, що важливим моментом у підтримці суспільного престижу підприємництва у більшості країн світу є посилення національної ділової діяльності та активності, її значення для підвищення могутності країни та зростання її багатства. У зв'язку з цим, завдяки досягненням певних результатів у роботі тієї чи іншої компанії, держава, в кінцевому рахунку, набуває статусу лідера або місце в першій десятці кращих, найбільш розвинутих країн світу. А поєднання духу підприємництва з національним духом є важливим засобом згуртування суспільства загалом.

Можна також узяти для прикладу країни Заходу, де капіталістична економіка формувалася більш стихійно і базувалася на розподілі праці, раціоналізації, органічній солідарності. Але етичне джерело базувалося, швидше за все, у релігійному вченні Фоми Аквінського. А саме, богоподібність людини, природний закон тотожності божественного та людського, міркування про прийнятне та неприйнятне у фінансових справах, визнання ролі держави в досягненні суспільного блага, морального добра як міри тощо. Усе це позитивно вплинуло на становлення капіталізму в країнах Заходу, де сповідується католицизм. Головне тут раціональність та міра як принцип етики. Капіталістичні відносини історично впліталися в культуру цих країн крізь призму католицизму, і саме томізм, як вчення Ф. Аквінського, підготував підвалини для сприйняття суспільством капіталістичних відносин.

Необхідно відзначити і такий факт, що країни, які є носіями схожих культур, традицій, релігій тощо, мають не однаковий шлях розвитку. Так, наприклад, для цього досить назвати такі розвинуті країни, як Тайвань, Південна Корея, Гонконг, і відсталі – Кампучія, Бірма та інші.

У зв'язку з цим, можна зробити висновок, що кожна країна все ж таки має свій самобутній шлях розвитку. Закони розвитку систем, у тому числі і соціальних, насправді є більш складними, і досить часто ми формуємо думку та судження з чисто зовнішніх факторів, звертаючи увагу лише на те, що впадає відразу в очі. Напевне, що економічні закони є не менш важливим складовим моментом більш загальних законів – прихованих, невиявлених, які не лежать на поверхні. Ці закони можуть проявлятися не одразу, а поступово. Так і в цьому разі. Існують світові стандарти в економіці, економічні закони, які неможливо ігнорувати. І як ці світові стандарти сприймає певне суспільство, як воно реагує на “Виклик” і залежить подальша доля розвитку певного історичного суспільства. Сучасні кроскультурні зв'язки дають можливість для збагачення конкретної кожної культури. А в умовах вільної взаємодії кожна культура займає в іншій ті елементи, які їй потрібні, тим самим збагачуючись і маючи змогу вирішувати власні проблеми, які визрівають у суспільстві.

Отже, механізм “Виклик-та-Відповідь” (Тойнбі), який діє у процесі суспільного розвитку, виступає рушійною силою, що дає змогу спрямувати розвиток людства в певних напрямках. Тобто багатоманітність культур та різноманітність варіантів форм прояву в сфері економіки, моралі, права,

громадянського суспільства та релігії дозволяє кожному народу, нації вибирати потрібний варіант культурної пропозиції і таким чином давати відповідь на виклик сучасності, який тісно пов'язаний з економічною доцільністю.

У довготривалій перспективі саме економічна система та виробничі відносини формують культуру певного суспільства. Але культурні цінності не завжди змінюються у відповідності з економічним розвитком. Тому будь-яке позитивне явище у зміцненні державності та економічного зростання потрібно вимірювати не тільки економічними, але й духовними параметрами. Адже особливості сучасної економіки, так чи інакше, виявляються через її взаємозв'язок з культурою, наукою, мораллю, ідеологією, філософією, політикою тощо. Отже, самодостатність суспільства може бути лише тоді, коли комбінація механізмів контролю над взаємовідносинами між усіма сферами діяльності збалансовані і знаходяться в постійній рівновазі. А філософія економіки, у такому контексті, постає як основа формування певного соціального порядку, що є платформою діяльності економічного суб'єкта як у сфері господарства, так і у сфері бізнесу, створюючи їх системну єдність. Саме методологічний вимір філософсько-економічного знання набуває особливого сенсу при визначенні найважливіших чинників та орієнтирів розвитку і формування національної економічної системи в контексті соціально-економічного самовизначення у світових соціальних процесах. Це особливо важливо під час пошуку самостійного шляху соціально-економічного розвитку в межах глобалізаційних процесів, якого все ще потребує сучасне українське суспільство.

Література

1. Стус В. Феномен доби. – К., 1993.
2. Вебер М. Протестанская этика и дух капитализма // Избр. произв. – М., 1990.

Summary

O. Boyko. The role of culture in the economic sphere.

The article is devoted to the theoretical research of the problems of co-operation of culture and economy and its influence on a modern world. The attention is paid on the role of philosophy of economy, as actual industry of social researches in the modern picture of world.